

Лили Лашкова

ФУНКЦИОНАЛНО РАСЛОЈАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И НОРМИРАЊЕ ГРАМАТИЧКИХ ИНОВАЦИЈА У КОНТРАСТИВНОЈ ПЕРСПЕКТИВИ

Функционално раслојавање сваког језика је генеративни процес који обавезно доноси поделу на стилове, дакле стилови су резултат комуникативног деловања језика, његова права друштвена реализација. Они се не појављују одједном, него са напредовањем језичког развоја израженог различитим вербалним манифестацијама. Према дефиницији Р. Јакобсона¹ суштина стила је пројектовање принципа еквивалентности са осе селекције на осу комбиновања. У том својству стил је динамичка категорија која има могућности да се стално развија и мења у погледу обима, садржине и трајања, будући да досеже и обухвата све језичке нивое (по дефиницији А. Белића² она – стилистика, једно је тело са сваком од њих, један вид сваке од њих). И заједно с тим треба у првом реду нагласити обавезно постојање интегритета као основно правило коегзистенције различитих врста стилова у оквиру једног књижевног језика. Други основни захтев јесте одржавати монолитност језичког исказа у целини и пратити величину дистанце, одстојања између појединих врста реализација књижевног језика – тј. између различитих стилова. Од постојећих и прихваћених за словенске језике функционалних класификација³ сти-

¹ Р. Јакобсон, *Новое в зарубежной лингвистике*, М. 1980.

² А. Белић, *Филологија и лингвистика и Наука и живот*, Правда, Београд 1938.

³ В. Hávránek, *K funkčnimu rozvrstvení spisovného jazyka*, časopis pro moderní filologii, 28, Praha 1942. К. Hausenblas, *Styly jazykových projevů a rozvrstvení jazyka*, časopis pro moderní filologii, 23, Praha 1962. F. Miko, *Text a štýl*, Bratislava 1970. J. Mistrik, *Rétorika*, Bratislava 1978, *Štylistika*, Bratislava 1985, *Štylistika slovenského jazyka*, Bratislava 1977. М. Tir, *Novi pristup podeli stilova u slovackistici*, zb. *Kontrastivna jezička istraživanja*, Novi Sad 1999. М. Darovec, *Slovački doprinos teoriji stila, konfrontacionoj stilistici i stilistici prevoda*, nav. zbornik *Kontrastivna jezička istraživanja...*

лова прихватам поделу на четири крупније групе које се деле на подврсте: говорни, пословни, научни, уметнички, сви са бројним подврстама, на пример конверзациони, колоквијални, дијалекатски, публицистички, административни. Основна јединица анализе је језички исказ – текст са својим целокупним карактеристикама које инклинирају ка изражајним средствима датог нивоа.

Ако је у питању конфронтативно испитивање словенских језика у области стилова, неопходан је један општи осврт на њихову типологију. За „стилистикологију” (или за стилологију) су битни следећи подаци. У првом реду то је база на којој је нормиран одређени књижевни језик и то – да ли је та основа матерњи језик усвојен од самог почетка или тек касније; да ли је та основа сродан језик, из исте групе, да ли је коришћен кроз одређен период у књижевне сврхе неки страни језик (латински, немачки, мађарски, грчки) и у каквом временском интервалу, што је важно за даљи ток процеса утемељивања књижевнојезичке традиције. Од битног је значаја приликом оцене и квалификације факата и механизма постојање мобилности појмовног апарата, у широком смислу његовог обухвата и динамичности у просторној и временској локализацији, будући да се ради о различитим историјским, социјалним, понекад и екстралингвистичким факторима. На појединим етапама функционисања књижевног језика често је од пресудног значаја и постојање континуитета и веза с њим, при томе и проблем евентуалног прекидања континуитета, или поступци његовог обнављања, актуализације, као и проширивање функција, које се реализује појавом стилистичке диференцијације и оформљењем различитих стилова. За општи приказ развоја књижевних језика треба пропратити и окарактерисати структурно-функционалне везе између појединих стилова како би се нагласила њихова узајамна условљеност, а уједно с тим и издвојеност, засебност сваког стила. То је важно упоредити и у дијахроној перспективи, а за неке словенске језике (на пример за јужнословенске, за словачки, за лужичке, за украјински и белоруски) важно је додати и упоредити такође и савремене податке до најновијег времена. Осим бурних савремених историјских преокрета који су изазвали драстичне промене у државном механизму и социјалним релацијама у словенским земљама Источне Европе, треба имати у виду и чисто хронолошки фактор – то, да смо на почетку новог, XXI века⁴ што нас обавезује да се осврнемо на константе устаљене величине и на нове очекиване ситуације, евентуалне промене и померања у „стилистичкој скици” словенског света. У наше време не

⁴ *Српски језик на крају века*, Институт за српски језик САНУ, Београд 1996.

постоје нека веома упадљиве и значајне разлике између појединих стилова у било ком словенском књижевном језику, али та се констатација не може уопштити за све периоде у дијахронији (на пример, познат је у руском „високи стил”⁵ за време Карамзина који је индиректно продро и у рускословенски језик у књижевним делима и административној документацији Војводине). Треба стално имати у виду и постојање утицаја страних језика у појединим областима живота, дакле, и у појединим стиловима. Ако се узме у обзир и начелна констатација да између појединих словенских језика није велико растојање, да имају више сличних црта него поједини дијалекти француског, немачког или италијанског језика, онда су они прикладни за компаративно и конфронтативно испитивање. Од великог су значаја и подаци превода различитих стилских образаца. Приликом контрастивне анализе сродних словенских језика треба, у принципу, упоређивати текстове истог стила, али увек имати у виду и историјску компоненту „услови нормирања” – сва евентуална „померања” по оси нормативност – колоквијалност – дијалектизми, или норма – синоними – варијанте – дублети – архаизација једног облика или његова стилска специјализација.

Приликом српско-бугарских конфронтативних истраживања по таквом програму треба узети у обзир веома широку и повољну основу – корпус који укључује: суседну територијалну локализацију, заједничку религију (православну), сличне услове живота, менталитет, обичаје, сличности у културној традицији и пре свега у језицима који припадају истој групи – јужнословенској. Разлике су такође језички условљене – различите граматичке структуре, при чему је бугарски монолитнији у погледу завршености процеса, консолидације других нивоа, окончаних реорганизација (чији резултат је највеће функционално оптерећење лексике и синтаксе), непрекидно одржавање континуитета током историјског развоја књижевног стандарда од самог почетка, дакле, сачувана је веза са општесловенском традицијом. Српски је у погледу граматичких облика задржао словенску традицију и додатно развио неке особине на тлу балканске језичке средине, што је нека врста специфичног двојства које има изоморфне еквивалентности и на нивоу нормирања књижевног стандарда – 2 азбуке, 2 књижевна изговора 2 (+1), религије – православна, католичка (+ислам). На самом почетку нормирања књижевног језика ликвидира се веза са традицијом (континуитет). Двојство у књижевнојезичкој перспективи доводи коначно до сепарације по територији

⁵ П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд 1971.

и вери,⁶ а коначно и до нових нормативистичких подухвата, који су још у току на неким просторима српскохрватског језика. За српски књижевни стандард остаје завршна фаза консолидације у нормативности и попис и утврђивање прихваћених језичких облика и правила.

Од великог значаја је учешће и допринос констативних значења за обележавање различитих врста стилова. А тај фактор зближава два текста истог стила на бугарском и на српском језику. На пример, раније извршена анализа текстова новинских написа⁷ (1995. г.), независно од више наведених разлика између два језика, показује и доста упадљивих сличности у погледу изабраних експликација. На обе стране, на свој начин, утиче ситуација друштвене ускомешаности, догађаја, реформи, заједничке реалије, услови живота, менталитет народа. Том приликом језици врше селекцију и специјализацију израза према својим структурним могућностима. Будући да су такви текстови створени у максимално кратком временском размаку ради одређених социјалних задатака и порука, они су увек актуелни и конкретни и у њима се у великој мери огледа говорни језик (књижевни и колоквијални).

Градивну улогу у процесу гранања на стилове имају различите врсте маркера, сталних и додатно прикључених, који могу бити специјализовани за одређене стилове или у транспозицији. То су речи и облици специјализовани за одређене функционалне стилове – разговорни и дијалекатски маркери, маркери научног текста, званично-пословног текста, новинарског текста, публицистике и сл., од подстилова: маркери „канцеларијског језика”, књишког (архаичног), професионалног говора. Стални маркери су означени у реченици посебним индексима – арх., админ., екон., дијал., колокв. и др. Додатно прикључени маркери се реализују у говору, имају само контекстуално, стилско значење и нарочита су експресивна средства. У том својству могу да наступају граматички архаизми – разговорни облици и синтаксички фразеологизми. Тако на пример, стара дублетност плуралских облика једносложних и неких двосложних именица мушког рода и у српском, и у бугарском – од којих је један стари – и (срп., буг. двор-двори, срп. кључ-кључи), а други нови срп. ветар-ветри, буг. вятър-ветри, срп. дворови, буг. дворове, срп.

⁶ Л. Лашкова, *О неким актуелним проблемима нормирања српског језика на страном славистичком терену (српски-хрватски-бошњачки, а можда сутра и црногорски?)*, зб. *Актуелни проблеми граматике српског језика*, Суботица–Београд 1999.

⁷ Л. Лашкова, *Из српскохрватско-бугарске стилистике*, НССВД, Београд 1995, књ. 23/2.

кључеви, буг. кључове, срп. ветрови, буг. ветрове⁸. Задржавање старог облика у оба језика је лексичко-семантички и стилски мотивисано, доприноси експресивности, архаизацији, приближавању народном језику. Исти случај је удвајање наставака у српском за инструментал и локатив плурала именица мушког рода на \emptyset – коњима : коњма, зубима : зубма. Сада је други облик већ архаизован (коњма) или експресивно маркиран.

На исти начин су и кратки придевски облици (у зависним падежима) у српском већ архаизовани и сматрају се дијалектизмима.⁹ Њихова је употреба сада већ мотивисана експресивношћу, синтаксичком позицијом квалитативне употребе генитива и локатива обично код устаљених израза, фразеологизацијом неких структура, на пример: човек оштра погледа, чиста срца, бити на рђавом гласу, потуцати се од немила до недрага. Завршни покретни вокали иду у домет архаизације, тамо се сврстава и краћи облик личне заменице он (њ). Од постојећа по традицији два облика показних заменица – такав : таки, уопштен је први облик као немаркиран (такав), а други (таки) је архаизован или се може срести само у стилски маркираној употреби, а третира се као дијалектизам. Тим подухватом се сви облици усмеравају на инвентаре појединих стилова. За опште стање у систему српског језика је важно да се на тај начин решава проблем дублетности и унификује парадигма.¹⁰

У плусквамперфекту се уопштава као немаркирани облик перфекат помоћног глагола – био сам читао, а други облик копуле бејаш/бех читао остаје маркиран експресивношћу или архаизацијом, а може бити и карактеристика језика одређеног књижевнојезичког региона (Црне Горе). Приликом изражавања посесивности српска норма даје предност посесивним заменицама и придевима уместо описних посесивних конструкција са генитивом, што је више у духу народне и старе словенске традиције. О томе сведоче примери још у старим словенским текстовима: праведниково име (име праведника).¹¹ Тако посесивни придеви могу бити карактеристични како за архаични стил (укључује се ту и архаизовани уметнички стил – на пример код историјских романа), тако и за савремени разговорни исказ или за колоквијалне текстове. У савременом бугарском језику су присвојни придеви ниже фреквентности

⁸ Р. Х. Вольперт, *Коннотативный уровень описания грамматики*, Рига 1979.

⁹ М. Ивић, *Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком*, ЗБМСФЛ 1, Нови Сад 1957.

¹⁰ Л. Лашкова, *Нормирање савременог српског језика у знаку конкуренције језичких средстава*, ЈФ LVI/1–2, Београд 2000.

¹¹ Л. Лашкова, *Конкуренција језичких средстава у српској и бугарској реченици*, НССВД 29/1, Београд 2000.

уз одређену предност аналитичких конструкција са предлогом на – на пример књазата на писатеља (срп. пишчева кућа) спроведена је очигледно дистинкција између посебних стилова – ако се 30-их и 50-их година у бугарском књижевном језику много чешће употребљавали посесивни придеви, сада су такве конструкције маркиране као архаичне или колоквијалне.

Ако су у савременом српском стандарду кондензатори веома фреквентно средство уопште у функционалним стиловима, у бугарском језику су они више карактеристични за административни стил: Не дойде поради забољаване (срп. Он због болести није дошао). Чак се и српска лексема „боловање” у званичном административном стилу преводи описно – отпук по болест. Независно од тога што бугарски познаје девербатив (боледуване) сличан српском по творбеном моделу, он се определио за рашчлањенији начин реченичног структурирања.

Сматра се да употреба упитних реченица скраћује одстојање између учесника у говорном акту, повећава експресивност. У српском додатно постоји етички датив (Како си ми?), који бугарски познаје у фолклору или у појединим говорима. Такве структуре остају специјализоване за уметнички стил, за разговорни језик, за публицистику. Експресивност се одређује само количински, она није у значењу; њу поседују све јединице за које је карактеристична секундарна информација. Тако су додатно прикључени маркери у већој мери експресивни, него што су то стални маркери. Тако, на пример, историјски презент је експресивно средство, ако се употребљава ретко и прави тако да догађаји изгледају видљиви¹² актуализује их. У историјским романима или у историјским приручницима и другој стручној литератури наведена експресивност се губи, а и у нормативним приручницима – српским и хрватским се констатује смањена употреба те врсте презента.¹³ Дакле, експресивност зависи од фреквентности употребе језичке јединице и од контекста.

Императивни облици изражавају недистанцираност, ако су у сингулару или дистанцираност, ако су у плуралу и према тим специфичностима се прикључују средствима одговарајућих стилова и подстилова (званичном, административном, разговорном, уметничком итд.). Више могућности у погледу стилистичке примене имају имперсоналне реченице са маркером се, на пример – Певало се до зоре. Овде се не сме пушити.

¹² Р. Х. Вольперт, *Коннотативный уровень описания...*

¹³ Л. Лашкова, *Сърбо-хърватска граматика (србски, хърватски, босненски)*, Емас, Софија 2001.

Лек се узима пре и после јела. Систем се прикључује на одређени начин. Долазе у обзир све основне врсте стилова са њиховим подсистемима.

На први поглед граматичке јединице као да имају ограниченије могућности с обзиром на стилске диференцијације, ако се упореде са могућностима лексике, нарочито лексичких маркера.

У тексту као маркери могу да наступају уметнуте речи, синтагме или читаве фразе у комбинацији са глаголским облицима презента или прошлих времена.¹⁴ На тај начин се ствара конкретни приказ узорака одређеног стила. На пример, када говори представник старије београдске генерације из XX века, интелектуалац, доктор филозофије (наглашава се с, јер је после рата филозоф било подругљиво). Он персира, употребљава стално „знате”, драга моја госпођице, госпођице, дабогме, старемајка (уместо бака), знатижељна госпођице, молићу лепо, извините, наравно, дакле, поштено Вас упозоравам, боме, покушавао сам призвати у памет, чинодејствујући, чувен са својих љубавних успеха (архаична конструкција), дозволите да Вам се представим. Инфинитивни облици и потенцијал су добро сачувани у језику тог јунака.

Други учесник у причи, млада студенткиња у говору даје мешавину разговорног језика, елементе дијалекта и студентског жаргона 90-их година. Њене су фразе и облици редуцирани, пропраћени и енглеским речима и изразима у форми обликованој ради ефекта комичности, на пример: Ћуј (чуј) мене. Ко у правој књизи... оћу да будем, ома да кажем. Шкљоцам за лову. Како тог да је зденем, биће састављена од пабирака, биће и збрдаздолисани... напабирчена... кад је така и така ствар. Мајти фани чов (човече), ома (одмах), Амер (Американац), нарафски (наравно). Јакако, бато, тихи (такси), јеботе (у функцији уметнуте речи).

Дакле, проблем стилистичког раслојавања језика приликом изградње и тумачења текстова није расветљен до краја, имајући у виду конотативни ниво анализе, преглед свих маркера, све врсте контекста и њихове карактеристике, дефинисање примарне и секундарне информације с обзиром на принципијелно методолошко разликовање неутралних текстова од литерарних (уметничких).

¹⁴ Примери су узети из романа Слободана Селенића, *Убиство с предумишљајем*, Просвета 1992.

Лили Лашкова

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ РАЗДЕЛЕНИЕ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА И НОРМИРОВАНИЕ
ГРАММАТИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ В СОПОСТАВИТЕЛЬНОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ

Резюме

Автор подчеркивает роль коннотативных значений для выражения информации разными стилями. Особое внимание уделяет созидательной роли постоянных и дополнительно привнесенных маркеров, которые являются средствами разных текстов и могут оформлять подстили. Сопоставительное исследование близких славянских языков должно базироваться на текстах одного и того же стиля с учётом исторического компонента нормирования – т.е. „передвижки” на реляции „норма – разговорные обороты – коллоквиальные выражения – диалектные структуры”.